

5 ТЕЗ ПРО МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: ЯКИМ МОЖЕ БУТИ ПОКАРАННЯ РФ ТА ЯКИМ ВОНО ТОЧНО НЕ СТАНЕ

Повномасштабна агресія Росії в Україні триває майже півтора року.

Правоохоронці продовжують документувати і розслідувати злочини, вчинені російськими військами. Науковці та юристи готують звіти та презентують їх на міжнародних майданчиках і платформах.

Водночас у публічному просторі маємо багато нарікань на ефективність норм міжнародного права. Чи є воно ефективним та як налагодити правовий механізм, щоб захистити Україну від російської агресії?

Пропоную власні п'ять тез про те, як працює міжнародне право та що про це варто знати українцям.

Автор: Дмитро Коваль,
юрист з міжнародного права, кандидат юридичних наук,
юридичний директор Truth Hounds

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НА БОЦІ УКРАЇНИ

Право сили, в тому числі зараз з боку РФ, не працює, якщо немає визнання міжнародної спільноти.

Міжнародне право пропонує державам правила поведінки, яких вони повинні дотримуватись. Але немає механізму примусу, який би, подібно до державної поліції, стежив, як країни дотримуються цієї системи правил.

Тому якщо держави, які знають про свої зобов'язання, не виконують їх, вони стикаються з певними обмежувачими наслідками.

До прикладу, коли РФ як держава вже не сприймають як цивілізованого члена міжнародної спільноти, відбулося запровадження режиму санкцій та виключення її зі складу різних організацій. Тобто йдеться про такий собі механізм реакції країн, які незадоволені поведінкою — дотриманням норм міжнародного права одним із його суб'єктів.

Відповідно, така реакція інших держав створює певні незручності для держави-порушника. Але маємо розуміти, що це не може призвести до моментального ефекту.

З іншого боку ми, українці, закликаємо світ реагувати на порушення міжнародного права тут і зараз. І очікуємо, що світ спроможеться добитися результатів якнайшвидше.

Проте на практиці все працює складніше та повільніше. Напевно, юристи, які дійсно займаються міжнародним правом, мають трішки інші очікування від його механізмів.

Міжнародники розуміють, що воно ніколи не працювало ідеально і ніколи давало ефекту наступного місяця чи навіть того самого року. Це неприємний факт, що не потішить свідомість українця, але це реальність.

Проте насправді міжнародне право – на боці України. Воно, зокрема, передбачає, що держава-порушник, окупувавши територію, не здобуває права на цю територію.

Це, власне, ми бачимо зараз, коли світ визнає, що Україна стала жертвою агресивної політики – акту агресії з боку Росії, чим Російська Федерація прямо порушила статут ООН.

Росія порушує норми міжнародного гуманітарного права на території України через здійснення нападів не тільки на військові об'єкти, а й на цивільні; порушує норми гуманітарного права на окупованій території.

Це дає Україні можливість говорити, що згодом: 1) ми таки маємо отримувати фінансове відшкодування з російських активів, які були заморожені за кордоном; 2) Крим – це Україна, тому що так каже міжнародне право.

Це також дає нам можливість вірити і знати, що щойно у світі зміниться баланс сил і РФ втратить позиції в Україні, наша держава зможе законно — з точки зору міжнародного права — повернути свої території.

Міжнародне право не визнає узаконення порушень.

КРИМ – ЦЕ УКРАЇНА

Найперше, міжнародне право дає нашій державі можливість стверджувати, що Крим – це Україна.

По-друге, міжнародне право дозволяє об'єднувати міжнародну спільноту навколо думки, що ця територія не належить Російській Федерації і вона має бути повернута і всі тимчасово окуповані території мають бути повернуті. Це вже є питанням розробки нових міжнародних механізмів.

Базова юридична основа української вимоги про повернення Криму дуже сильна. Офіційно Судом у Страсбурзі (Європейський суд з прав людини – ЄСПЛ – у Страсбурзі визнав "частково прийнятною" справу "Україна проти Росії (щодо Криму)", порушеною за заявою українського уряду від 13 березня 2014 року. – Прим. авт.) встановлено, що Крим як українська територія був дійсно окупований з того часу, коли російські війська почали здійснювати контроль над територією, а не з моменту проведення референдуму в березні 2014-го, коли нібито офіційно отримали "дозвіл зайти".

Тут свою частину роботи міжнародне право багато в чому зробило.

Це може бути угода між Україною і Російською Федерацією; це може бути багатостороння угода, де певні світові держави будуть гарантами, а інші спостерігатимуть, як буде здійснюватися перехід від російської окупаційної влади до українського підпорядкування.

Крім того, може бути певний перехідний період. Або, можливо, ми побачимо, як міжнародна судова інституція буде уповноважена оцінити, хто кому і що винен за період окупації і як має відбуватися юридично-фактичний перехід.

Тобто вирішення питання буде відбуватися через міжнародні механізми.

Крім того, Росія вчиняє дії, які з точки зору міжнародного права можуть бути кваліфіковані як переслідування як щодо кримських татар, так і щодо українців на території Криму та інших підконтрольних територіях.

Міжнародне право говорить, що це неприпустимо. Власне тому Україна почала справу у Міжнародному суді ООН, щоб боротися з тим, що Конвенція називає расовою дискримінацією проти кримських татар та українців (у квітні 2017 року Міжнародний суд ООН зобов'язав РФ утримуватись від застосування нових обмежень на права кримськотатарської спільноти зберігати свої представницькі інституції, зокрема Меджліс кримськотатарського народу, та забезпечити доступ до освіти українською мовою. — Прим. авт.).

Коли після закінчення воєнних дій стоятиме питання про повернення Криму і відшкодування збитків, поступово відбудеться опрацювання певної формули правового врегулювання.

Проте це не означає, що міжнародне право уже зараз має відповідь, як має бути оформлені усі питання повернення Криму.

Міжнародні конфліктні ситуації завжди мають дуже багато нюансів і зазвичай дуже складних. Бо кожна окупація по-різному закінчується і, відповідно, якихось універсальних норм (окрім тих, що окупація має завершитися) у світі дійсно не існує. Перехідні механізми в кожній ситуації – війни та міжнародного конфлікту – налаштовуються по-різному.

Маємо ще багато роботи попереду, в тому числі щодо напрацювання механізмів, створення нових інструментів тиску на Росію.

ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Щодо численної критики на адресу міжнародних організацій, тут важливі кілька речей.

Якщо говоримо про ООН, то варто зазначити, що в масштабах організації існує багато спеціалізованих структур, є багато відомств і афілійованих організацій. Деякі з них працюють краще – ті, які відповідають за гуманітарну допомогу, за збереження культури; деякі отримують більше критики – це здебільшого ті, які є політичними органами.

Але треба розуміти також, що це частково через тих, хто наповнює ООН – тих функціонерів, які звикли до орієнтованого на процес мислення. Частково це також походить від держав, які входять до організації: окремі держави блокують рішення, навмисно затягують процеси, ускладнюють співпрацю.

Ці речі також формують ООН, тут має бути взаємна відповідальність. Але, з огляду на вищесказане, ООН й справді потребує переосмислення.

Йдеться про реформування Ради Безпеки і зменшення впливу "постійної п'ятірки" держав, де РФ як країна-агресор входить до п'ятірки постійних членів і фактично може блокувати прийняття рішень організацією.

Політичні органи ООН працюють гірше через те, що в організації багато що зводиться до процесу, а не орієнтоване на результат

Також ООН потребує реформи в плані ефективнішого використання коштів. Можна ще згадати необхідність осмислення реформованої ООН як організації, робота якої не зводиться лише до дискутування, а яка може хоча б чітко позначати певні держави як порушників у тій чи іншій сфері міжнародних відносин.

Звісно, це легко сказати, але важко перетворити на конкретний алгоритм дій.

Щодо Міжнародного кримінального суду, то від самого початку він не був спроектований для того, щоб слухати велику кількість справ.

Це суд, який мав слухати справи найвищого рівня – щодо керівників, які відповідальні за міжнародні злочини. Ідея Міжнародного кримінального суду – задати напрямок у кваліфікації злочинних діянь та показати, що міжнародна спільнота бачить та реагує на масові звірства.

І мені здається, що попри всю критику, яка лунає в бік Міжнародного кримінального суду, у цієї інституції є шанс хоча б частково впоратися з цією функцією.

ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Також ми всі бачили вже виданий ордер на арешт за одним лише типом злочинів проти двох осіб (йдеться про ордери на арешт, які видані на імена президента РФ Владіміра Путіна та уповноваженої при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової у справі про депортації українських дітей з окупованих територій до РФ).

Далі українці можуть розраховувати, що з'являться нові ордери на арешт, з'являться нові підозри особам, які брали участь у злочинах. Але можна бути певним, що усі не будуть покриті.

Звісно, коли йдеться про фізичне відбуття покарання, багато чого залежатиме від того, який режим виживе в Росії. А також чи буде він співпрацювати з Міжнародним кримінальним судом, чи ні.

Але це реальність наших днів. І не лише МКС, а й будь-якого суду. Якщо немає доступу до особи, то до певного часу максимум, якого можна очікувати від судів – це дозволене процесуальним правом заочне реагування у вигляді ордеру на арешт чи заочного судового переслідування.

ПОКАРАННЯ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Найперше, хочу сказати непопулярну річ: немає ніякої ієрархії більш важливих чи менш важливих злочинів.

Воєнні злочини, злочини проти людяності, агресія, геноцид – усі міжнародні злочини однаково серйозні, щоб їх скоєння хвилювало всю міжнародну спільноту і викликало реакцію щодо притягнення до відповідальності винних.

Тут також важливо, чи ми говоримо про національне правосуддя чи міжнародне. Коли йдеться про міжнародний рівень – це справа точно не одного року.

На швидкий результат міжнародної юриспруденції сподіватися не варто. На національному рівні все рухається значно швидше.

В національних судах, як бачимо, вже є кілька десятків вироків щодо воєнних злочинів. Йде робота по злочину агресії і уже є підозри проти осіб, які, на думку прокуратури, не мають функціонального імунітету та відповідальні за злочин агресії проти України.

Разом з тим, поки навіть на національному рівні не слід очікувати вироків щодо геноциду.

Цей злочин складно розслідувати, побудова переконливої справи для суду, яка задовольнила б і національні, і міжнародні стандарти, забирає час. А ще на національному рівні не буде справ про злочини проти людяності просто тому, що вони не криміналізовані в нашому Кримінальному кодексі.

Але дійсно, останнім часом велика увага звертається на злочин геноциду. Десь це є виправданим, десь – ні.

Виправдано в тому сенсі, що, можливо, цей злочин дозволяє описати найбільш повно те, через що сьогодні проходять Україна та українці. В тому сенсі, що геноцид демонструє, що окремі вбивства, зґвалтування, депортація, інші масові звірства поєднанні бажанням "не мати українців" не тільки на території України, а й, в принципі, у вигляді окремої національної групи.

І власне, якщо ми кваліфікуємо ті злочини, які відбуваються, як злочин геноциду, то прямо зобов'язані описати мотиви знищення українців як національної групи.

А щодо того, наскільки реально довести геноцид, – то це дійсно дуже складний процес. Передусім через те, що необхідно довести наявність геноцидального умислу – умислу фізично знищити групу.

Цей умисел частково видно із заяв російського політичного керівництва. Але коли це заяви військово-політичного керівництва, то вони доводять саме їхній умисел.

Але як бути щодо тих, хто безпосередньо скоює ці злочини? Чи вони їх чинять, бо отримали свободу діяти будь-яким чином і це їхня звичайна поведінка? Чи вони ненавидять усіх, з ким воюють? Чи вони скоюють ці злочини саме для того, щоб фізично знищити національну групу українців?

Для того щоб доводити, що такий мотив справді існував, вони повинні: використовувати мову ненависті постійно; злочини мають розгортатися на тлі знищення культурної спадщини, яку вороги чітко асоціюють з українським народом; вони мають зазіхати на лідерів української національної групи тощо.

Так, та мова ненависті, яка лунає від російського керівництва, дійсно натякає на те, що геноцид планувався.

І власне для його здійснення в Україні були розміщені збройні сили. Але це далеко не так очевидно, коли говоримо про "нижчий рівень" і коли потрібно доводити геноцидальний умисел окремих російських військових.

Цілком можливо, що не всюди, де ми вважатимемо, що злочин геноциду був скоєний, ми будемо мати змогу це довести через адекватну судову процедуру.

Але саме через те, що злочин геноциду найширше описує геополітичну мету агресії, нам варто спробувати, варто будувати систему доказів, що таке має місце тут.

CRIMEAN
INSTITUTE
FOR STRATEGIC
STUDIES

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У французькому фільмі "Потяг", який відображає боротьбу підпілля за збереження національної культурної спадщини під час Другої світової війни, є епізод, коли один із героїв втрачає життя через те, що намагається захистити від вивезення культурні цінності Франції.

Мораль така: під час війни страждає багато хто – цивільні, військові. Але культурна спадщина страждає також. І заради ролі, яку культурна спадщина відіграє в суспільстві, її варто захищати навіть ціною людського життя.

Для багатьох людей це очевидне питання. Бо це частина людської самоідентифікації, яка дозволяє нам розуміти себе як українців чи як кримських татар.

Це те, що дозволяє бачити власне мету цієї війни – це ж не лише про територію в її грубому визначенні. Це про те, яке суспільство утворилося на цій території.

Звісно, на окупованих територіях головний обов'язок щодо захисту пам'яток культурної спадщини відповідно до міжнародного гуманітарного права переходить до сторони, яка здійснює окупацію. Тобто саме Російська Федерація є відповідальною за збереження культурної спадщини чи Криму, чи інших окупованих територій.

І таке збереження включає різні аспекти.

Зокрема, заборона безпосереднього руйнування відповідно до норм Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. І тут Росія, як би дивно це на перший погляд не звучало, дотримується зобов'язань.

Як правило, росіяни об'єкти культурної спадщини прямо не руйнують.

Росіяни по-іншому зазіхають на культурну спадщину: приховано, щоб вивести з-під актів міжнародного права.

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Наприклад, як це робиться? Здійснюються археологічні розкопки і відбувається переміщення знайдених об'єктів з місць археологічних розкопок.

За нормами Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, археологічні розкопки на окупованих територіях заборонені. Але Росія цей Протокол не ратифікувала. Можна, втім, говорити про існування звичаєвої міжнародно-правової норми, яка забороняє археологічні розкопки.

Також Росія деконструє українську та кримськотатарську культуру: формально вона "виймає" деякі об'єкти культурної спадщини з історично-культурного контексту, щоб зробити неможливим відслідковування історичної тягlosti, присутності певної національної групи на території. Або щоб поставити під сумнів якісь унікальні культурно-національні характеристики цієї групи.

Бачимо це на прикладі Ханського палацу в Бахчисараї, де Росія дуже яскраво продемонструвала спрямований акт порушення в тому, щоб реставрували палац без намагання навіть відтворити його автентичні елементи (ідеться про так звану російську "реставрацію" палацу в Бахчисараї, яка порушила його автентичну історичну та культурну цінність для кримськотатарського народу та спричиняє підміну відповідної спадщини півострова).

По суті, використані сучасні методи будівництва замість реставрації, яка дала б наступним поколінням доступ до минулих часів. Це було б свідченням того, що кримська культура дуже давня і є багатою та розмаїтою. Це також є одним зі способів, якими діє Росія.

Попри те, що у спеціалізованих договорах щодо захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту майже немає норм, які б регламентували діяльність на кшталт описаної, дії Росії все ж підпадають під регулювання міжнародних договорів, які стосуються культурних прав людини.

Бо зміна культурного об'єкта, який є важливим для певної групи, призводить до неможливості задовольнити своє культурне право насолоджуватися цим об'єктом культурної спадщини.

Також застосовною є Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Тобто зазіхання на окремі культурні об'єкти порушують ідею розмаїття і доступу до різних проявів культури.

Але ці норми досить загальні, тому й часом важко продемонструвати світові конкретні порушення проти культурної спадщини на окупованих територіях. Попри все, ми розуміємо, що Росія розглядає культуру як зброю і як частину інформаційної війни, яку вона також проводить.

Історія нас вчить, що будь-яка держава – навіть найпотужніша, найбільш вічна – не буде існувати завжди, бо буде змінюватися в кордонах, у формі правління тощо. Жодна держава не проіснувала від початку зародження людських спільнот до сьогодні.

Відповідно, абсолютно точно Російська Федерація буде змінюватися в кордонах.

Міжнародне право уже сприяє цьому, бо ускладнює життя для Росії. І через скільки б років не розпалася Російська Федерація, у неї не буде можливості сказати, що Крим – це наша територія, чи що схід України – це наша країна.

Бо міжнародне право говорить, що це Україна, і не дає можливості скористатися з порушень міжнародного права.

Записала Оксана Купер для проєкту "Поширення та відновлення документування порушень: культурна спадщина України під час війни" громадської організації "Кримський інститут стратегічних досліджень", який реалізується в рамках Програми сприяння громадській активності "Долучайся!", що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні.

Зміст матеріалу є винятковою відповідальністю Раєт та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.
